

Зарубіжний досвід криміналізації

злочинів проти конституційних основ національної безпеки на прикладі Кримінальних кодексів Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан та Грузії

Л. В. Мошняга

кандидат юридичних наук кафедри математичних, інформаційних та соціально-гуманітарних дисциплін Черкаської філії ПВНЗ «Європейського університету»

У статті розглядається зарубіжний досвід криміналізації злочинів проти конституційних основ і його порівняння з національним підходом, що є важливим прийомом отримання кримінально-правових знань.

Ключові слова: криміналізація, кримінально-правові знання, порівняльне право, формально-юридичний аналіз, функціональне порівняння, система кримінального законодавства.

В статье рассматривается зарубежный опыт криминализации преступлений против конституционных основ и его сравнение с национальным подходом, что является важным приемом получения уголовно-правовых знаний.

Ключевые слова: криминализация, уголовно-правовые знания, сравнительное право, формально-юридический анализ, функциональное сравнение, система уголовного законодательства.

The article examines the experience of the criminalization of offences against constitutional framework and its comparison with the national approach, which is an important trick of getting criminal legal knowledge.

Keywords: *criminalization, criminal expertise, comparative law, the formal-legal analysis, functional comparison of the system of criminal law.*

Пізнання явища починається з відмежування його від інших та встановлення схожості зі спорідненими явищами. Унаслідок порівняння кількох предметів чи явищ можливо встановити спільні властивості, ознаки, притаманні їм [1, с. 567].

Є два головні правила правильного порівняння:

1) порівнянню підлягають однорідні категорії;

2) порівняння слід здійснювати за істотними ознаками [2, с. 26].

Залежно від об'єктів дослідження порівняння може проводитися на макрорівнях та мікрорівнях:

а) макрорівень — порівняння типів права, правових сімей, правових систем чи галузей права;

б) мікрорівень — порівняння правових інститутів, норм, окремих категорій [3, с. 123].

Вибір рівня порівняння залежить від завдань, що ставить перед собою дослідник. Ними ж визначаються і способи дослідження — нормативний чи функціональний. У разі нормативного порівняння за допомогою формально-юридичного аналізу зіставляються подібні статті законодавчих актів (наприклад, порівнюється законодавча дефініція наміру). Функціональне порівняння характеризується тим, що компа-

ративіст визначає, яким чином у зарубіжних країнах законодавчим шляхом вирішуються певні соціальні проблеми (наприклад, з якого віку з урахуванням звичаїв, традицій і правової культури окремої країни настає кримінальна відповідальність; які покарання є найбільш ефективними щодо «запеклих» злочинців та ін.).

У межах запропонованої тематики найбільш ефективним буде використання нормативного порівняння на мікрорівні. Для порівняння пропонується дослідити законодавство тих країн, у яких панує континентальна система права [4, с. 190; 5, с. 1].

Питання щодо злочинів проти основ національної безпеки України розглядалися у роботах таких українських учених, як В. Ф. Антипенко, О. Ф. Бантишев, В. О. Глушков, В. П. Ємельянов, В. А. Ліпкан, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, О. В. Шамара та ін. Наукові дослідження у цій сфері останнім часом значно активізувалися, у тому числі щодо злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. Зокрема захистили кандидатські дисертації О. С. Сотула «Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча» (2003 р.) та І. В. Діордіца «Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» (2008 р.).

У статті досліджуються положення кримінальних кодексів (далі — КК) Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Грузії, Республіки Казахстан.

Кримінальне право будь-якої країни має свою специфіку. Вона виявляється в змісті основних кримінально-правових інститутів (кримінальний закон, злочин, покарання), обумовленому істо-

ричними, національними та культурними традиціями, особливостями політичного устрою суспільства, його економіки та багатьох інших чинників.

Спільним для всіх розглянутих кримінальних законів є приділення значної уваги охороні конституційних основ національної безпеки. У багатьох державах цей вид злочинів чітко відокремлено в кримінальному законі шляхом прямої вказівки на це в назвах відповідних глав (розділів).

Слід також зауважити, що, хоча в КК Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Грузії, Республіки Казахстан відповідна глава має назву «Злочини проти основ конституційного ладу і безпеки держави», але ця глава міститься у розділі під назвою «Злочини проти державної влади» (у КК Грузії — «Злочини проти держави»).

Це викликає суперечливі думки щодо тотожності або нетотожності таких понять, як «злочини проти держави» і «злочини проти державної безпеки» («безпеки держави»), оскільки в кодексах одних держав поняттям «злочини проти безпеки держави» охоплюються всі злочини, спрямовані проти держави, у тому числі й проти конституційних основ, а в кодексах інших — про безпеку держави вказується поряд з такими явищами, як конституційний лад, публічна влада тощо.

Розглянемо положення цих кодексів докладніше й у порівнянні з кримінальним законом України, перш за все тих кодексів, які вже в назвах глав виокремлюють такий вид злочинів, як злочини проти конституційних основ національної безпеки.

Зокрема КК Азербайджанської Республіки містить відповідні статті у главі тридцять першій «Злочини проти основ конституційного ладу та безпеки держави», розташованій у Розділі XI Особливої

частини «Злочини проти державної влади» [6], що передбачає відповідальність:

– у статті 277 — за посягання на життя державного або громадського діяча, а також представника іноземної держави з метою припинення його службової або політичної діяльності або з помсти за таку діяльність (терористичний акт) [6, с. 289-290];

– у статті 278 — за дії, спрямовані на насильницьке захоплення або насильницьке утримання влади всупереч Конституції Азербайджанської Республіки, а також спрямовані на насильницьку зміну конституційного ладу держави [6, с. 290];

– у статті 280 — за озброєний заколот, тобто за організацію або активну участь в озброєному заколоті з метою насильницької зміни конституційного ладу Азербайджанської Республіки або порушення її територіальної цілісності [6, с. 292];

– у статті 281 — за публічні заклики до насильницького захоплення або насильницького утримання влади чи до насильницької зміни конституційного ладу держави Азербайджанської Республіки, а також за розповсюдження матеріалів такого змісту [6, с. 292].

Отже, при порівнянні вказаних положень КК Азербайджанської Республіки з відповідними положеннями національного законодавства України стає помітним таке. Азербайджанський варіант містить більш детальний перелік заборонених діянь. Порівняно з КК України додаються ознаки таких діянь, як «насильницьке утримання влади» та «озброєний заколот». Проте в українському варіанті присутній казуїстичний перелік державних чи громадських діячів, життя яких поставлено під додаткову охорону.

КК Республіки Вірменія в главі 28 «Злочини проти основ конституційно-

го ладу та безпеки держави» Розділу 11 «Злочини проти державної влади» встановлює відповідальність за:

– узурпацію державної влади, тобто дії, спрямовані на насильницьке захоплення державної влади або насильницьке її утримання всупереч Конституції Республіки Вірменія, а також на насильницьке повалення конституційного ладу Республіки Вірменія або насильницьке порушення територіальної цілісності Республіки Вірменія (ст. 300);

– публічні заклики до насильницького захоплення державної влади чи насильницької зміни конституційного ладу Республіки Вірменія (ст. 301);

– вбивство державного, політичного чи громадського діяча, вчинене з метою припинення його діяльності (ст. 305) [7].

При порівнянні цих положень з відповідними статтями КК України встановлюємо, що дії, передбачені однією ст. 300 КК Республіки Вірменія, в КК України передбачаються у двох самостійних статтях 109 і 110; у тих самих статтях КК України передбачається відповідальність за публічні заклики до вчинення вказаних у них дій, тоді як в КК Республіки Вірменія хоча за такі дії і встановлюється відповідальність (як і у кодексах багатьох інших держав) в окремій ст. 301, однак криміналізовано лише публічні заклики до насильницького захоплення державної влади чи насильницької зміни конституційного ладу Республіки Вірменія. У статтях 109 і 110 КК України криміналізовано набагато більше дій у вигляді публічних закликів до тих діянь, які передбачено цими статтями, крім того, криміналізовано також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Також звертає на себе увагу така обставина, що в ст. 112 КК України встановлюється відповідальність за посягання на життя (тобто вбивство чи замах

на вбивство) указаних осіб, а в ст. 305 КК Республіки Вірменія — за вбивство державного, політичного чи громадського діяча.

До особливостей охорони конституційних основ національної безпеки у КК Грузії слід віднести таке.

Розглядувані злочини передбачено в Розділі 11 Особливої частини, який має назву «Злочини проти держави», та розміщено у двох главах. У главі XXXVII «Злочини проти основ конституційного ладу та безпеки Грузії» мають місце такі склади злочинів: порушення територіальної недоторканності Грузії (ст. 308); укладання антиконституційних угод чи ведення антиконституційних переговорів (ст. 309); змова або заколот з метою насильницької зміни конституційного ладу чи захоплення державної влади Грузії (ст. 315), незаконне захоплення військового керівництва (ст. 316), заклики до насильницької зміни конституційного ладу чи повалення державної влади Грузії (ст. 317); у главі XXXVIII «Тероризм» має місце такий склад злочину, як напад на політичну службову особу Грузії (ст. 325) [8].

Зміст цих статей такий.

Стаття 308 КК Грузії у частині 1 передбачає відповідальність за дії проти Грузії, спрямовані на передачу іноземній державі усїєї території Грузії чи її частини, або відокремлення від Грузії її частини, а частина 2 — за ті самі дії, що спричинили втрату усїєї території Грузії чи її частини або інші тяжкі наслідки [8, с. 324].

Стаття 309 КК Грузії у частині 1 встановлює відповідальність за ведення з іноземною державою, іноземною організацією або їх представником антиконституційних переговорів з метою обмеження суверенітету чи завдання іншої шкоди державній незалежності Грузії, а в частині 2 — за укладення від іме-

ні Грузії з іноземною державою або іноземною організацією антиконституційних договорів, що обмежують державну незалежність Грузії, її суверенітет або створюють загрозу мирному співіснуванню Грузії з іншими державами, а також надання іншим особам повноважень щодо укладання таких договорів [8, с. 325].

Стаття 315 КК Грузії у частині 1 встановлює відповідальність за змову з метою насильницької зміни конституційного ладу чи захоплення державної влади Грузії, а в частині 2 — за заколот з метою насильницької зміни конституційного ладу чи захоплення державної влади Грузії [8, с. 329].

Стаття 316 КК Грузії передбачає ознаки таких дій, як незаконне захоплення військового керівництва, незаконні переміщення, накопичення військової сили чи техніки або інше непідкорення законній владі [8, с. 330].

Стаття 317 КК Грузії містить ознаки такого складу злочину, як заклики до насильницької зміни конституційного ладу чи повалення державної влади Грузії або розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, а також заклики до озброєння з тією самою метою [8, с. 330-331].

Стаття 325 КК Грузії встановлює відповідальність за посягання на життя, здоров'я чи власність Президента Грузії, інших політичних посадових осіб Грузії або членів їх сімей у зв'язку з державною діяльністю цих посадових осіб [8, с. 336-337].

При порівнянні цих положень КК Грузії з відповідними положеннями КК України можна зробити висновок, що ця категорія злочинів у КК Грузії в цілому охоплює більш широке коло діянь. Зокрема українському законодавству невідомі такі склади злочинів, як: укладання антиконституційних договорів чи ве-

дення антиконституційних переговорів з іноземною державою, іноземною організацією чи їх представниками; незаконне захоплення військового керівництва; заколот з метою насильницької зміни конституційного ладу чи захоплення державної влади Грузії. На відміну від статті 112 КК України, яка встановлює відповідальність за посягання лише на життя вказаних у статті осіб, ст. 325 КК Грузії захищає більш широке коло прав і законних інтересів, а саме життя, здоров'я та власність, причому не лише вказаних тут політичних посадових осіб, але й членів їх сімей. Водночас ознаки ст. 317 КК Грузії охоплюють лише публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу або повалення державної влади, тобто лише ті дії, які в КК України передбачені у ст. 109 і не містять публічних закликів до дії, які в КК України передбачені у ст. 110, тобто заклики до посягань на територіальну цілісність і недоторканість держави.

У КК Республіки Казахстан структура Особливої частини є простою, бо вона поділяється лише на глави, де глава 5 називається «Злочини проти основ конституційного ладу та безпеки держави» [9]. Тут мають місце такі злочини проти конституційних основ національної безпеки: посягання на життя Президента Казахстану (ст. 167), насильницьке захоплення влади чи насильницьке утримання влади (ст. 168), озброєний заколот (ст. 169), заклики до насильницького повалення чи зміни конституційного ладу або насильницького порушення єдності території Республіки Казахстан (ст. 170). Безпосередньо зміст цих статей є такими.

Стаття 167 КК Республіки Казахстан у ч. 1 встановлює відповідальність за посягання на життя державного або громадського діяча з метою припи-

нення його державної чи політичної діяльності або з помсти за таку діяльність (терористичний акт), а в ч. 2 за те саме діяння, вчинене щодо Президента Республіки Казахстан з метою припинення його діяльності чи з помсти за таку діяльність [9, с. 189].

Стаття 168 КК Республіки Казахстан передбачає відповідальність за дії, спрямовані на насильницьке захоплення влади чи насильницьке утримання влади всупереч Конституції Республіки Казахстан, а так само спрямовані на насильницьку зміну конституційного ладу Республіки Казахстан [9, с. 189].

Стаття 169 КК Республіки Казахстан містить ознаки озброєного замаху, під яким розуміється організація озброєного замаху чи активна участь у ньому з метою насильницького повалення чи насильницької зміни конституційного ладу чи порушення конституційної цілісності Республіки Казахстан [9, с. 190].

Стаття 170 КК Республіки Казахстан криміналізує публічні заклики до насильницького захоплення або утримання державної влади, підризу безпеки держави чи насильницької зміни конституційного ладу або єдності її території, а також за розповсюдження матеріалів такого змісту [9, с. 190-191].

При порівнянні з кримінальним законодавством України можна констатувати, що, з одного боку, більш досконаліми здаються норми КК Республіки Казахстан, з іншого, — норми КК України.

Так, позитивним моментом ст. 167 КК Республіки Казахстан слід визнати встановлення підвищеної відповідальності за посягання на життя Президента держави. Також більш вдалими порівняно з відповідними нормами КК України і багатьох інших країн є конструкція ст. 170 КК Республіки Казахстан, яка криміналізує публічні закли-

ки та розповсюдження матеріалів з такими закликами не тільки щодо насильницького захоплення державної влади, насильницького утримання влади, насильницької зміни конституційного ладу, насильницького порушення цілісності та єдності території, але й публічні заклики до підризу безпеки держави, тобто також до будь-яких інших злочинів проти держави. Тобто стаття 170 КК Республіки Казахстан захищає не лише конституційні основи національної безпеки, але й основи національної безпеки загалом.

З іншого боку, за ненасильницьке посягання на територіальну цілісність Республіки Казахстан відповідальність передбачається відповідно до ст. 169 КК лише у тому разі, коли здійснюють озброєний замах, тоді як за насильницькі дії, спрямовані на зміну конституційного ладу, відповідальність встановлюється у двох статтях — 168 та 169 КК Республіки Казахстан, тобто за насильницькі дії, не пов'язані з озброєним замахом, і насильницькі дії, які вчиняються в момент озброєного замаху, тоді як ст. 110 КК України передбачає відповідальність за будь-які умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону, тобто в цій частині кримінальне законодавство України слід визнати досконалішим.

Порівнюючи положення кримінальних кодексів зарубіжних держав щодо охорони конституційних основ національної безпеки з положеннями вітчизняного кримінального закону, слід зауважити, що ознаки ст. ст. 109, 110 та 112 КК України тією чи іншою мірою присутні в усіх досліджуваних кримінальних кодексах, проте з певними специфічними рисами. При цьому в багатьох державах цей вид злочинів чітко відокремлений у кримінальному законі

шляхом прямої вказівки на це в назвах відповідних глав чи розділів.

На відміну від українського кримінального законодавства зарубіжні КК додатково передбачають відповідальність за такі види злочинних посягань на конституційні основи національної безпеки, як: озброєний заколот, бунт чи повстання; насильницьке утримання державної влади; незаконне захоплення військового керівництва; створення і діяльність антиконституційного угруповання чи організації, заборонених партій та організацій, створення антиконституційних об'єднань.

У КК Азербайджанської Республіки хоча й має місце норма, що встановлює відповідальність за посягання на територіальну цілісність, але вона застосовуватиметься лише у випадках, якщо це

посягання здійснено в умовах озброєного заколоту.

У КК Азербайджанської Республіки (ст. 281), Республіки Вірменії (ст. 301), Грузії (ст. 317), Республіки Казахстан (ст. 170), які містять таку норму, що встановлює відповідальність за публічні заклики до вчинення злочинів проти конституційних основ національної безпеки, ця норма передбачається виключно в окремій статті або частині статті як самостійний склад злочину, який не містить більше ніяких ознак інших злочинів. При цьому в деяких кодексах відповідальність передбачається за публічні заклики до вчинення не тільки злочинів проти конституційних основ, але й до вчинення будь-яких злочинів проти основ національної безпеки держави (ст. 170 КК Республіки Казахстан).

Список використаної літератури

1. *Кондаков Н. И.* Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 717 с.
2. *Гетманова А. Д.* Логика : учеб. для педагогич. учебн. завед. / А. Д. Гетманова. – [6-е изд.]. – М. : ИКФ Омега-Л ; Высшая школа, 2002. – 416 с.
3. *Бигич О. Л.* Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. Л. Бигич. – К., 2002. – 208 с.
4. *Алексеев С. С.* Теория права / С. С. Алексеев. – М. : Изд-во БЕК, 1994. – 224 с.
5. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сборн. законодат. материал. / [под ред. И. Д. Козочкина]. – М. : Зерцало, 1998. – 352 с.
6. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / Науч. ред., предисл. докт. юрид. наук, проф. И. М. Рагимова ; пер. с азерб. Б. Э. Аббасова. – СПб : Юридический центр Пресс, 2001. – 325 с.
7. Уголовный кодекс Республики Армениа [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.parliament>
8. Уголовный Кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. В. И. Михайлова ; обзорн. статья докт. юрид. наук, проф. О. Гамкрелидзе ; [пер. с груз. И. Мериджанашвили]. – СПб : Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.
9. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Предисл. докт. юрид. наук, проф. И. И. Рогова. – СПб : Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с.